

Verschillende ongelijkheden?

The new history of old inequality en Oorlog en ongelijkheid

Bram Hilken

TSEG 22 (1): 75–90

DOI: 10.52024/2ejfb42

Abstract

Studies on economic inequality in the past have rapidly risen to prominence in recent years. *Oorlog en ongelijkheid* reminds us that inequality manifests not only in aggregate disparities in income or wealth, but also in uneven access to political decision-making, affecting everyday experiences. Both the history of inequality and scholars working with the concept of inequality historically can deepen our understanding of economic disparities by more integrally approaching inequality as an abstract structure with real life material consequences.

Introductie

Marjolein 't Harts *Oorlog en ongelijkheid* heeft een ogenschijnlijk eenvoudige premisse, maar staat in wezen voor een gecompliceerde taak. Zoals de ondertitel wil draagt het boek de missie een 'inclusieve geschiedenis van de Gouden Eeuw' te schrijven en wil het de verbanden aantonen tussen de Tachtigjarige Oorlog, commercialisatie en de 'Gouden Eeuw'.¹ De nexus oorlog-staat-kapitalisme is welbekend en

1 't Hart ondermijnt niet dat de 'Gouden Eeuw' een controversieel raamwerk is. Ze besluit de term slechts te gebruiken om de periode van economische groei aan te duiden, los van diens ongelijke effecten, gezien die immers het onderwerp van het boek vormen: Marjolein 't Hart, *Oorlog en ongelijkheid. Een inclusieve geschiedenis van de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2022) 10, 12. Persoonlijk zal ik de term tussen aanhalingstekens gebruiken, in lijn met de redeneringen van zowel Maarten Prak als Pepijn Brandon, die respectievelijk beargumenteerden dat er vooralsnog geen term bestaat die de verregaande sociaaleconomische ontwikkelingen tussen grofweg 1580-1672 accurater weergeeft en dat het gebruik van de term op zichzelf geen recht doet aan de historische beleving van grote groepen

ook de verbanden tussen staatsvorming, kapitalisme en economische ongelijkheid zijn sociale wetenschappers niet vreemd.² Maar een integrale uiteenzetting van deze sociale structuren ontbreekt. *Oorlog en ongelijkheid* beweert niet die definitieve uiteenzetting te bieden, maar stelt zich eerder op als een publiekshistorisch werk dat de meer kwalijke mechanismen (uitbuiting, kolonisatie, uitsluiting, etc.) van wat doorgaans als een universele bloeiperiode wordt omschreven voor een breed publiek toegankelijk te maken. Naast deze belangrijke bijdrage aan het publieke debat kan het boek inzicht bieden voor theorieën van historische economische ongelijkheid, oorlog en vroege vormen van kapitalisme.

Dat zelfs economisch ‘succes’ door oorlog schaduwzijden heeft, mag geen verrassing heten.³ Het is echter belangrijk aan te kaarten dat oorlog in de *mainstream* economisch-historische literatuur als grote gelijkmaker gezien wordt, waar ‘t Hart beargumenteert juist dat oorlog grote verschillen kan creëren tussen regio’s en tussen individuen binnen regio’s.⁴ Dit doet ze, enerzijds, door te benadrukken dat bepaalde groepen en regio’s op een of andere manier profiteerden van de oorlogseconomie of door oorlog ingegeven contingenties en, anderzijds, door groepen te belichten die (soms als gevolg van het voordeel van andere groepen) kwetsbaar waren, of zelfs direct inleverden. Hierin bestond een aantal grote winnaars en een aantal verliezers, verschillend in schaal. Onder de winnaars vielen (1) de gehele provincie Holland, omdat die van groot financieel belang was voor het voeren van de oorlog en door het gewicht dat gehangen werd aan diens economische stedelijke centra, (2) de steden (die van Holland meer dan elders in de Lage Landen), vanwege diens bloeiende proto-industrieën en handelsposten, (3) kooplieden en handelscompagnies, door schaalvergroting en de introductie en institutionalisering van bijkomende financiële instrumenten.⁵

die ook deel uitmaakten van die ontwikkelingen: Maarten Prak, *Nederlands Gouden Eeuw. Vrijheid en geldingsdrang* (Amsterdam 2020) 10-11; Pepijn Brandon, *War, capital, and the Dutch State (1588-1795)* (Leiden 2015) 17. De aanhalingstekens tonen aan dat het gaat om een breed toegepast begrip waarvan we de inhoud kunnen bevragen.

² Zie bijvoorbeeld het toonaangevende werk van Charles Tilly.

³ Voor een korte synthese van de literatuur: Bram van Besouw, *On the economic consequences of warfare in early modern northwest Europe. Four conceptual and empirical contributions* (Ph.D. dissertatie Universiteit Utrecht 2019) 7-13.

⁴ Walter Scheidel, *The great leveler. Violence and the history of inequality from the Stone Age to the twenty-first century* (Princeton 2017) 115-210.

⁵ ‘t Hart, *Oorlog en ongelijkheid*, passim.

Hoewel er meer onderzoek gedaan kan worden naar de (causale) verbanden tussen profiterende en verliezende of achterblijvende partijen, valt het belang van het benadrukken van de soms zeer grote oneffenheden in de geschiedenis van de economische ontwikkeling van vroegmodern Nederland (en specifiek de regionale ontwikkeling van Holland) voor een integraal begrip van die ontwikkelingen niet te onderschatten. Dit is ook duidelijk de insteek van het boek: 'de schaduwzijde van de glorie' weergeven. Tegelijkertijd verhoudt het boek zich – alleen al door zich op de term 'ongelijkheid' te beroepen – tot een opkomende en groeiende literatuur over de verbanden tussen economische ontwikkeling, ongelijkheid en oorlogsvoering zonder daar expliciet in te zijn. Het boek levert een boodschap voor die literatuur die de moeite waard is expliciet te maken, niet in de minste plaats omdat het ons vragen laat stellen over wat we wensen te weten over de structurele verhoudingen tussen economische ongelijkheid en pre-industriële oorlogsvoering. Dit discussiestuk zal zich zodoende richten op twee punten waarop *Oorlog en ongelijkheid* inzichten kan bieden voor onderzoek naar historische economische ongelijkheid in Holland: overheidsfinanciën en bezitsverhoudingen op het platteland.

De nieuwe geschiedenis van oude ongelijkheid

Veel onderzoek naar (mondiale) ongelijkheid heeft zich gericht op verschillen in inkomen tussen regio's, maar met name sinds Piketty's bestseller *Kapitaal in de 21ste eeuw* (2014) is de aandacht verschoven naar interpersoonlijke ongelijkheid, hoofdzakelijk ongelijkheid van inkomens en vermogens.⁶ Die laatste stonden centraal in Piketty's betoog: wanneer de groei van opbrengsten uit vermogen economische groei ontstijgen, zoals dat het grootste deel van de geschiedenis het geval was volgens Piketty, ontstaat er een situatie waarin vermogenden kunnen blijven accumuleren, terwijl de vruchten daarvan ongelijkmatig verdeeld blijven binnen de samenleving waarin deze winsten gemaakt worden. Door bescherming van vermogens door economische elites zou ongelijkheid zichzelf gemakkelijk kunnen reproduceren, hetgeen ongelijkheid verder doet groeien.⁷ Hoewel vernieuwend in aanpak en

6 Ook opgemerkt in: Trevor Jackson 'The new history of old inequality', *Past & Present* 259:1 (2023) 262-289, 264; Branko Milanovic, *Visions of inequality. From the French Revolution to the end of the Cold War* (Cambridge (MA) 2023) 279-286.

7 Thomas Piketty, *Capital in the 21st century* (Cambridge (MA) 2017) 33-36.

focus, was onderzoek naar interpersoonlijke ongelijkheid niet nieuw. Piketty was geïnspireerd door Amerikaans econoom Simon Kuznets, die op basis van inkomensgegevens van Amerikaanse huishoudens stelde dat inkomensongelijkheid zou stijgen met economische groei en industrialisatie, maar dat de vruchten daarvan hun weg uiteindelijk zouden vinden naar grotere delen van de bevolking, waardoor de grote verschillen in inkomens rechtgetrokken zouden worden, een proces dat inmiddels breed bekend staat als de Kuznets-curve.⁸

Volgens Piketty deed Kuznets echter onderzoek in een specifiek voorspoedige periode direct na de Tweede Wereldoorlog (in Frankrijk de zogeheten *trentes glorieuses*), waardoor hij de egalitaire uitkomsten van industrialisatie en groei overschatte – die kwamen volgens Piketty namelijk hoofdzakelijk voort uit redistributieve beleidsmaatregelen van Westerse overheden, geïnstigeerd om de wederopbouw te stimuleren.⁹ Vermogens- en inkomensongelijkheid steeg namelijk weer voortdurend vanaf de jaren zeventig. Kuznets' inmiddels beruchte curve, zoals Piketty aantoonde, had dus een staartje.

Maar als de Kuznets-curve een staart had, waar zat dan de kop? Die vraag stelde Jan Luiten van Zanden zich in een inmiddels welbekend paper over de ontwikkeling van economische ongelijkheid in pre-industrieel West-Europa. Van Zanden zag dat ongelijkheid ook over de lange termijn eenduidig steeg in de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd en pleitte zodoende voor het begrijpen van de ontwikkeling van economische ongelijkheid als een 'super Kuznets-curve'.¹⁰ Daarna werd onderzoek naar pre-industriële economische ongelijkheid niet systematisch opgepakt, tot Guido Alfani's door Van Zanden geïnspireerde werk naar interpersoonlijke vermogensongelijkheid in zeventiende-eeuws Noord-Italië.¹¹ Dit heeft een heuse nieuwe beweging in gang gezet die soms bekend staat als '*the new history of old inequality*'.¹² In die literatuur werd de 'natuurlijke'

8 Simon Kuznets, 'Economic growth and income inequality', *American Economic Review* 45 (1955) 1-28. Een belangrijk punt in Kuznets' werk was de aantrekkingskracht van industrialiserende steden voor de rurale bevolking – inkomensongelijkheid tussen huishoudens was dus hoofdzakelijk een functie van het verschil tussen de samenhangende groei van zowel ongelijkheid als inkomen in de steden en een relatief armer platteland.

9 Piketty, *Capital*, 17-19.

10 J.L. van Zanden, 'Tracing the beginning of the Kuznets curve. Western Europe during the early modern period', *Economic History Review* 48:4 (1995) 643-664.

11 Guido Alfani, 'Wealth inequalities and population dynamics in early modern northern Italy', *Journal of Interdisciplinary History* 40:4 (2010) 513-549.

12 Term gemunt in Jackson 'The new history of old inequality'. Zie voor uitgebreide uiteenzetting over

staat van pre-industriële ongelijkheid grotendeels gepresenteerd als een van continue stijging, waarin in het verleden alleen grote sociale ontwrichtingen (zij het door oorlog, epidemische oversterfte, sociale revoltes, of het ineensstorten van staatsstructuren) remmende werking hebben gehad.¹³

Ongelijkheidstrends kunnen inderdaad hardnekkig zijn – wanneer de cijfers eenmaal in de lift zitten, vereist het doorgaans flinke systemische aanpassingen of schokken om ze neerwaarts te duwen.¹⁴ Op een basaal niveau heeft dit te maken met de verhouding van economische productiefactoren land, arbeid en kapitaal (of wanneer samenlevingen minder afhankelijk worden van rurale productie, vrijwel alleen de verhouding arbeid-kapitaal).¹⁵ Deze verklaring voor veranderende ongelijkheidscijfers, de zogeheten functionele distributie van inkomen (i.e., de verdeling van inkomsten uit verschillende productiefactoren over individuen of huishoudens), wordt doorgaans echter als onvolledig gezien.¹⁶ Zelfs in pre-industriële samenlevingen lopen inkomensverhoudingen namelijk niet volledig recht langs de lijnen van verschillende klassen (arbeiders, grondbezitters en kapitalisten). Er wordt zodoende vaak ook gewezen naar inkomensverschillen binnen die klassen, bijvoorbeeld aangegeven door een groeiende *skill premium* (het inkomensverschil tussen geschoolde en ongeschoolde arbeid) en grote verschillen in inkomen uit kapitaal binnen de topvermogens.¹⁷ Inmiddels wordt er nog hard gewerkt aan nieuwe cijfers of pre-industriële ongelijkheid om meer zicht te krijgen op de mechanismes en structuren die het in de hand werken.

Holland heeft een belangrijke positie in het debat over pre-industriële ongelijkheid. Het is namelijk één van de regio's, samen met een aantal Italiaanse pre-*Risorgimento* stadstaten en de zuidelijke Lage

de stand van zaken: Guido Alfani, 'Economic inequality in preindustrial times: Europe and beyond', *Journal of Economic Literature* 59:1 (2021) 3-44.

13 Scheidel, *The great leveler*; Alfani, 'Economic inequality in preindustrial times'; Maarten Scheffer, Bas van Bavel, Ingrid van de Leemput, en Egbert van Nes, 'Inequality in nature and society', *Proceedings of the National Academy of Sciences* 114 (2017) 13154-13157.

14 Branko Milanovic, *Global inequality. A new approach for the age of globalization* (Cambridge (MA) 2016) 69.

15 Van Zanden, 'Tracing the beginning', 656-658; Wouter Ryckbosch, 'Economic inequality and growth before the industrial revolution. The case of the Low Countries (fourteenth to nineteenth centuries)', *European Review of Economic History* 20:1 (2016) 1-22, 13-14.

16 Alfani, 'Economic inequality in preindustrial times', 21-24.

17 Jeffrey Williamson, *Did British capitalism breed inequality?* (Boston 1985); Anthony Atkinson, Thomas Piketty en Emmanuel Saez, 'Top incomes in the long run of history', *Journal of Economic Literature* 49:1 (2011) 3-71.

Illustratie 1 Jan Steen, *Burgemeester van Delft en zijn dochter* (1655). Dat er welvaartsverschillen bestonden tijdens de 'Gouden Eeuw' was ook in de zeventiende eeuw al bekend.

(bron: <https://id.rijksmuseum.nl/20020408>)

Landen die ondersteuning bieden voor de hypothese dat ongelijkheid over de loop van de vroegmoderne periode monotoon steeg.¹⁸ Die cijfers zijn gebaseerd op werk van Jan Luiten van Zanden en Lee Soltow, die concludeerden dat verschillen in inkomen in Holland waren gestegen in de loop van de 'Gouden Eeuw' (van een Gini coëfficiënt van 0.56 in 1561 naar 0.63 in 1732).¹⁹ Deze cijfers, waardevol als ze waren in hun

¹⁸ Alfani, 'Economic inequality in preindustrial times', 11.

¹⁹ Van Zanden, 'Tracing the beginning', 652-658; Lee Soltow en Jan Luiten van Zanden, *Income and wealth inequality in the Netherlands, 16th-20th century* (Amsterdam 1998) 54.

verkenkende vorm, missen echter een belangrijk deel van inkomens- en vermogensongelijkheid.²⁰ Zo zijn ze grotendeels gebaseerd op huurwaarden van land en woning uit de kohieren van de Tiende Penning. Hoewel huurwaardes een breed geaccepteerde indicator voor inkomen zijn, zeggen ze niets over inkomen in directe zin, of over de verhouding tussen inkomen uit arbeid en kapitaal. Bovendien was de inkomenselasticiteit van huur waarschijnlijk hoog in Holland. Dat wil zeggen dat een disproportioneel lager percentage van hogere inkomens uitging naar huur, waardoor het inkomen van hogere-inkomensgroepen werd onderschat.²¹ Zo onderschatten de huidige cijfers geaggregeerde inkomensverschillen, maar op de mate waarin ze dat doen hebben we momenteel geen zicht.

Alhoewel *Oorlog en ongelijkheid* ons dat zicht niet op directe, kwantitatieve wijze kan bieden, helpt het ons wel wat minder in het duister te tasten.

Oorlog en ongelijkheid in Holland: kapitaal en publieke financiën

Het kan inderdaad zo zijn dat economische ongelijkheid (hier simpelweg gedefinieerd als geaggregeerde verschillen in inkomen) hoofdzakelijk voortkwam uit verschillen in bezit van productiefactoren, maar de historische vraag die daaronder schuilt is uiteraard welke factoren de bezits- en inkomensverhoudingen van productiefactoren structureel deden veranderen. Oorlog is één van de schokken waarvan doorgaans gezegd wordt dat die in staat is de ongelijkheidstrend om te keren. Voor de vroegmoderne periode wordt vaak het voorbeeld van de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) aangehaald. Deze bleek zo destructief te zijn voor zowel mens (met een zetje van door rondreizende legers woedende epidemische ziekten) als kapitaal, dat het tot dan toe groeiende vermogensverschillen deed verkleinen. In Augsburg, bijvoorbeeld, waar de bevolking in de loop van de oorlog halveerde, daalde het totaal belastbaar vermogen met 75 procent, terwijl het

20 Voor een uitgebreide kritische lezing van Van Zanden en Soltows *Income and wealth inequality* verwijs ik graag naar de introductie van mijn aanstaande dissertatie.

21 Het effect van inkomenselasticiteit op huur in de Lage Landen is ten dele behandeld in: Jord Hanus, 'Real inequality in the early modern Low Countries. The city of 's Hertogenbosch, 1500-1660', *Economic History Review* 66:3 (2013) 733-756; Ryckbosch, 'Economic inequality and growth', 6.

vermogensaandeel van de middenklasse groeide.²² Pas in 1850, tweehonderd jaar na de Vrede van Westfalen, was ongelijkheid weer op hetzelfde niveau als vóór de oorlog.²³ Wel kan de kanttekening geplaatst worden dat elke pre-industriële oorlog zulke grootschalige redistributie veroorzaakte – de Dertigjarige Oorlog was dusdanig destructief, dat het vermogen langdurig kon herverdelen, maar dit was veel minder het geval bij kleinere oorlogen met minder vernietiging van kapitaal en menselijk leven.²⁴

Was de Tachtigjarige Oorlog ook zo destructief dat het een groeiende ongelijkheidstrend zou kunnen omkeren? Het grondgebied van Holland kende na 1576 nauwelijks nog veldslagen zodat menselijk leven en kapitaal gespaard bleven en alhoewel er tijdens de oorlog wel sprake was van epidemische mortaliteitspieken, was het aandeel van die mortaliteit dat te wijten viel aan oorlog niet hoger dan in oorlogsjaren waarin er geen epidemieën woedden.²⁵ Het lijkt er dus niet op dat ongelijkheid in vroegmodern Holland steeg wegens destructie van menselijk leven en kapitaal. Er zijn echter meer manieren waarop oorlog, staatsvorming en economische ongelijkheid aan elkaar verbonden kunnen worden, los van verwoesting van kapitaal en populatie.

Eén van de meest directe manieren om oorlog en binnenlandse inkomensverschillen aan elkaar te koppelen is belasting. Dit kan op twee manieren. Ten eerste wordt ongelijkheidsgroei in vroegmodern Europe vaak gekoppeld aan regressieve belastingen. Alhoewel in absolute zin belasting duidelijk geheven werd door de hoogste vermogensdecilen, droegen lagere klassen disproportioneel veel af in relatie tot hun inkomen. Zo is voor de Venetiaanse Republiek aangetoond dat belastingen regressief waren vanwege belastingvrijstelling voor de (feodale) adel, het bestaan van zekere stedelijke privileges die belastingdruk voor vermogenden verminderde en bovendien vanwege het feit dat de meeste belastingen werden geheven over consumptie in plaats van inkomen of vermogen. Die laatste reden weegt het zwaarst vanwege de zogeheten Wet van Engel. Die dicteert namelijk dat het

22 Bernd Roeck, *Eine Stadt in Krieg und Frieden. Studien zur Geschichte der Reichsstadt Augsburg zwischen Kalenderstreit und Parität 2* (Göttingen 1989) 398, 905; via Scheidel, *The great leveler*, 340.

23 Guido Alfani, Victoria Gierok en Felix Schaff, 'Economic inequality in pre-industrial Germany, ca. 1350-1850', *The Journal of Economic History* 85:1 (2022) 87-125.

24 Felix Schaff, 'Warfare and economic inequality. Evidence from preindustrial Germany (c. 1400-1800)', *Explorations in Economic History* 89 (2022) 101495.

25 Bram van Besouw en Daniel Curtis, 'Estimating warfare-related civilian mortality in the early modern period. Evidence from the Low Countries, 1620-99', *Explorations in Economic History* 84 (2022) 101425.

percentage dat huishoudens uitgeven aan voeding daalt wanneer het besteedbaar inkomen stijgt. Zodoende drukken belastingen op consumptie vrijwel per definitie disproportioneel op lagere inkomens. Dat hield in dat hogere inkomens niet alleen in absolute zin, maar ook in relatieve zin meer overhielden om te sparen en te herinvesteren. Zo werkte regressieve belasting hier ongelijkheidsbevorderend.²⁶

Nu wil het feit dat Holland één van de *minst* regressieve belastingstelsels en tegelijkertijd de hoogste belastingdruk van pre-industrieel Europa had.²⁷ Desalniettemin was de belastingheffing echter regressief, niet in de minste plaats vanwege relatief hoge belasting op consumptiegoederen terwijl vormen van kapitaal, (voornamelijk beneden een bepaalde bovengrens) niet of minder belast werden. Zodoende was ook het Hollandse belastingstelsel per definitie inegalitair.²⁸ Hoe de mate van regressiviteit van het Hollandse belastingstelsel inkomens- en vermogensongelijkheid beïnvloedde is echter niet als zodanig onderzocht – voor de pre-industriële periode moeten we ons vooralsnog beroepen op de voorbeelden hierboven – maar dit zou een interessant thema voor vervolgonderzoek zijn.²⁹

Een tweede manier waarop het Hollandse oorlogsfinanciering te koppelen valt aan de inkomensverdeling, direct beschreven door 't Hart in hoofdstuk 7 van *Oorlog en ongelijkheid*, is door de instrumenten waarmee oorlog gefinancierd werd. Dit gebeurde namelijk niet alleen middels belastingen, maar ook via het uitgeven van publieke obligaties. Holland kon veel goedkoper lenen dan veel andere fiscaal-militaire staten, en vermogenden in Holland konden door middel van deze obligaties vrijwel voortdurend in publieke schuld investeren, waar zij

26 Guido Alfani en Matteo di Tullio, *The lion's share. Inequality and the rise of the fiscal state in preindustrial Europe* (Cambridge 2019) 145-150, 154-155.

27 Marjolein 't Hart, 'Staatsvorming, sociale relaties en oorlogsfinanciering in de Nederlandse republiek', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 16 (1990) 61-85; Jan de Vries en Ad van der Woude, *The first modern economy* (Cambridge 1998) 112; Wantje Fritschy, Marjolein 't Hart en Edwin Horlings, 'Long-term trends in the fiscal history of the Netherlands, 1515-1913', in: Bartolomé Yun-Casalilla, Patrick O'Brien en Francisco Comín Comín (red.), *The rise of fiscal states. A global history 1500-1914* (Cambridge 2012) 39-66, 51-59.

28 Wantje Fritschy, 'A "financial revolution" reconsidered. Public finance in Holland during the Dutch Revolt 1568-1648', *Economic History Review* 56:1 (2003) 57-89, 71-74; 't Hart, *Oorlog en ongelijkheid*, 154.

29 Een dergelijke poging is gedaan voor pre-industrieel Duitsland, maar hierin is het verband tussen groeiende fiscale extractie in tijden van oorlog en staatsvorming en groeiende ongelijkheid niet geheel uitgewerkt: Alfani, Gierok en Schaff, 'Economic inequality in pre-industrial Germany', 111; Victoria Gierok, *The development of wealth inequality in the German territories of the Holy Roman Empire, 1300-1800* (Ph.D. dissertatie University of Oxford 2022) 157-179.

dan uiteraard ook interest op ontvingen.³⁰ Zo verdiende de vermogende klasse direct aan oorlog wanneer de leningen werden terugbetaald. De groep investeerders werd echter steeds smaller na het eindigen van de oorlog en zo werd publieke schuld een investeringsinstrument voor een financiële elite.³¹

De mate waarin (publiek) financieel kapitaal geaggregeerde inkomensverschillen in vroegmodern Holland vergrootte is vooralsnog niet onderzocht. Soltow en Van Zanden beweren dat dit niet van belang was voor pre-industrieel Holland, omdat slechts een kleine groep kapitaalhoudend zou zijn.³² Naast het argument dat inkomen uit kapitaal *juist* belangrijk is voor inkomensverdeling wanneer het geconcentreerd zit in een kleine groep, kan de vraag gesteld worden in hoeverre dat überhaupt het geval is, zeker in een regio met groeiende financiële instrumenten en mogelijkheden. Publieke financiering maakt dan zeker deel uit van het verhaal, maar bij gebrek aan breed toegankelijke financiële instituties was ook privékrediet ruim vertegenwoordigd in de vermogensportfolio's van laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Hollanders.³³ Het kan dus voorzichtig gesteld worden dat niet zozeer de regressiviteit van belasting van belang was voor verschillen in inkomen en vermogen – alhoewel het zeker niet bevorderlijk zal zijn geweest voor het verkleinen van inkomensverschillen – maar dat eerder het feit van aanwezigheid van (belastbaar) kapitaal en disproportionele mogelijkheid tot herinvestering in vermogende groepen deze verschillen dreef.³⁴ Door dit mechanisme in verband te brengen met de 'Gouden Eeuw' draagt 't Hart bij aan ons begrip van de rol van kapitaalinkomsten, staatsvorming, oorlog en de vernauwende inkomensverdeling ten tijde van de Republiek en geeft aanleiding tot systematisch vervolgonderzoek.

30 Al zij het *relatief* in mindere mate – van 8,5 procent in 1595 naar 2,5 procent in 1685: Oscar Gelderblom en Joost Jonker, 'Public finance and economic growth. The case of Holland in the seventeenth century', *The Journal of Economic History* 71:1 (2011) 1-39, 7.

31 't Hart, *Oorlog en ongelijkheid*, 162-164.

32 Soltow en Van Zanden, *Income and wealth inequality*, 20-21.

33 Jaco Zuijderduijn, *Medieval capital markets. Markets for rents, state formation, and private investment in Holland (1300-1550)* (Leiden 2009) 227-248; Jan Luiten van Zanden, Jaco Zuijderduijn en Tine De Moor, 'Small is beautiful. The efficiency of credit markets in the late medieval Holland', *European Review of Economic History* 16 (2012) 3-22.

34 Vgl. het hoofdargument: Piketty, *Capital*.

Oorlog en ongelijkheid in Holland: het platteland

Ook het platteland ondervond volgens 't Hart ongelijke effecten van de oorlog en de 'Gouden Eeuw'. *Oorlog en ongelijkheid* behandelt ongelijkheid op het platteland van drie kanten; (1) kosten en kwetsbaarheden voor boeren, voornamelijk vanwege hongerige soldaten en ongerestitueerde militaire strategieën; (2) het opofferen van rurale gebieden ter bescherming van de steden en daarin; (3) het verschil tussen het Hollandse platteland en rurale gebieden buiten Holland.³⁵

't Hart besteedt speciale aandacht aan inundaties, het strategisch onder water zetten van grondgebied om de vijand toegang tot sleutelregio's onmogelijk te maken. Ze noemt het voorbeeld van het Beleg van Leiden in 1573/74, waar zo ongeveer tweederde van Zuid-Holland onder water kwam te staan waardoor het land tot aan het herstel – dat pas zes jaar na het feit voltrokken was – niet volledig bruikbaar was, hetgeen landopbrengsten omlaag bracht. Boeren werden niet gecompenseerd, buiten een tijdelijke belastingverlaging. De kans is groot dat dit kleinere boeren harder raakte dan grotere boeren, die deze klappen wellicht wat beter konden bufferen.³⁶ Hoewel het klopt dat pachtprijzen daalden tussen 1570-1580 – en we kunnen er waarschijnlijk van uitgaan dat dit met de inundaties te maken had – blijkt dit geen structurele gevolgen te hebben gehad voor grondopbrengst na 1580; de vanaf het begin van de zestiende eeuw stijgende trend van pachtprijzen werd onderbroken en op zijn laatst vanaf 1590 weer voortgezet. Dit was overigens een trend die ook zichtbaar was in Noord-Holland en West-Friesland, gebieden die wellicht wel onder de oorlog, maar niet onder deze inundatie geleden hebben.³⁷

Hoezeer de daling in landopbrengst dus te wijten valt aan de onderwaterzetting is op deze manier niet te zeggen, maar dat is voor dit discussiestuk ook niet zozeer van belang. Het punt is namelijk dat overkoepelende ongelijkheidscijfers dit soort incidentele, doch impactvolle schokken doorgaans missen. Het feit dat zulke besluiten genomen konden worden is reflectief van een sociaal-politieke ongelijkheid – het belang van de stad boven dat van het platteland – die niet gevangen wordt in een verhaal over structurele ongelijkheidsdynamieken, terwijl ze wel tekenend zijn voor sociale verhoudingen, die op hun beurt ook weer inkomensverschillen in de hand werken. Dat wil zeggen dat zelfs wanneer economische effecten

35 't Hart, *Oorlog en ongelijkheid*, 105-124.

36 Ibid., 109-110, 113.

37 J. Kuys en J.T. Schoenmakers, *Landpachten in Holland, 1500-1650* (Amsterdam 1981) 66-67.

gering of van korte duur zouden zijn, ze zekere sociale verhoudingen kunnen blootleggen die dichterbij de beleving van de tijd zitten, maar door geaggregeerde metingen gemist worden. Dit is ook een vaak gehoorde kritiek op *the new history of old inequality*: de focus op het reconstrueren van geaggregeerde cijfers over inkomens- en vermogensverschillen toont een zeer ééndimensionaal begrip van ongelijkheid en mist allerlei sociale dimensies die wel breed onderzocht zijn door historici in (onder andere) de jaren tachtig.³⁸ Hoeveel waarde we aan die verhoudingen toekennen, waaraan we die toeschrijven en hoe we die interpreteren zal altijd een kwestie van historisch debat zijn.

Om dat debat te kunnen voeren, moeten we onderscheid maken tussen incidentele kwetsbaarheden, zoals bijvoorbeeld het verliezen van oogst of vee aan hongerige soldaten, en structurele ongelijkheden.³⁹ Die ongelijkheden speelden namelijk eveneens een grote rol op het Hollandse platteland. Zo noemt 't Hart het verdwijnen van kleine boerenbedrijven en de groeiende grip van de stedelijke elite op dorpsgemeenschappen ten koste van de adel.⁴⁰ Ze koppelt deze ontwikkelingen aan oorlogsevenementen, zoals de onderwaterzettingen, maar tegelijkertijd worden die door de bestaande literatuur vaak gekoppeld aan institutionele transitie, met name die van pre-kapitalistische naar kapitalistische productieverhoudingen, of die naar een markteconomie en economische groei.⁴¹

Ongelijkheid in grondbezit wordt daarin vaak gezien als de belangrijkste factor –concentratie van grondbezit, influx van stedelijk kapitaal en proletarisering lijken voorwaarden voor, dan wel gevolgen te zijn van economische groei op het platteland. Deze tendens staan centraal in de (ogenschijnlijk uiteenlopende, maar uiteindelijk soortgelijke) theorieën van Jan de Vries en Robert Brenner. Groei vereiste namelijk een zekere mate van geproduceerd overschot

38 Ryckbosch, 'Economic inequality and growth', 14-15; Wouter Ryckbosch en Kristof Dombrecht, 'Wealth inequality in a time of transition. Coastal Flanders in the sixteenth century', *TSEG-The Low Countries Journal of Social and Economic History* 14:2 (2017) 63-84, 65, 83-84; Bert De Munck, 'Diachrony, synchrony and modernity', in: Bruno Blondé, et al. (red.), *Inequality and the city in the Low Countries (1200-2020)* (Turnhout 2020) 377-396, 395-396.

39 't Hart, *Oorlog en ongelijkheid*, 106.

40 Ibid., 123-124.

41 Bas van Bavel, *Transitie en continuïteit. De bezitsverhoudingen en de plattelandseconomie in het westelijke gedeelte van het Gelderse rivierengebied, ca. 1300-1570* (Hilversum 1999) 13-22; Idem, *Manors and markets. Economy and society in the Low Countries, 500-1600* (Oxford 2010) 3-8; Idem, *The invisible hand? How market economies have emerged and declined since AD 500* (Oxford 2016) 145-146, 151-154.

Illustratie 2 Jan Steen, De riviervismarkt te Den Haag (ca. 1650-1652). Doordat de Tachtigjarige Oorlog grotendeels wegbleef uit Holland in de zeventiende eeuw kon de symbiose tussen stad en platteland relatief ongeroerd blijven.

(bron: collectie Haags Historisch Museum)

dat op de markt verkocht kon worden en om dit te bewerkstelligen was specialisatie nodig. Specialisatie vereiste grotere stukken land, helemaal voor zuivelproductie, en met een groeiende bevolking betekende dit per definitie dat een groeiend aandeel van de bevolking landloos zou worden.⁴² Dit had onvermijdelijk gevolgen voor sociale eigendomsverhoudingen – specialisatie had namelijk proletarisering als effect en voorheen (klein)bezittende boeren waren nu overgeleverd aan de grillen van de markt voor hun subsistentie, zowel voor goederen als voor arbeid en dat maakte hun positie precairder dan voorheen.⁴³

Zoals Pepijn Brandon beargumenteerd heeft, kan die systemische ongelijkheid niet geheel los gezien worden van ontwikkelingen op de

42 Jan de Vries, *The Dutch rural economy in the Golden Age, 1500-1700* (New Haven 1974) 4-7.

43 Robert Brenner, 'The agrarian roots of European capitalism', in: T.H. Aston en C.H.E. Philpin (red.), *The Brenner debate. Agrarian class structure and economic development in pre-industrial Europe* (Cambridge 1985) 213-328, 323-327; Ellen Meiksins-Wood, 'The question of market dependence', *Journal of Agrarian Change* 2:1 (2002) 50-87, 56.

wereldmarkt, die via de stedelijke markten ook economische impulsen aan het platteland gaven. Hoewel binnenlandse productieverhoudingen inderdaad kapitaalaccumulatie in de hand werkten, konden deze niet als zodanig functioneren zonder de aanwezigheid en uitbreiding van die stedelijke en internationale markten.⁴⁴ Volgens 't Hart stimuleerde de oorlog deze overzeese handel, niet in de minste plaats vanwege de bescherming die de groeiende oorlogsvloot kon bieden aan handelsschepen – en hoe deze vloot van pas kwam in het militariseren van koloniale ondernemingen van de VOC en de WIC.⁴⁵ Binnenlandse eigendomsverhoudingen ontwikkelden zich in wezen los van oorlogsevenementen en volgden een eigen soort logica die de oorlog vóór was. Maar de veranderingen in ongelijkheid in en het sociale karakter van grondbezit werden zodoende niet zozeer ingegeven door de oorlog, maar hadden wel een indirecte maar systemische link met de oorlog en diens effect op het Hollandse internationale handelsnetwerk.⁴⁶

Conclusie

Buiten vraag of de oorlog in zichzelf ongelijkheden in de hand werkte, kan op basis van *Oorlog en ongelijkheid* de vraag gesteld worden hoe en in hoeverre door oorlog ingegeven gebeurtenissen en instituties systemen van productie en diens eigendomsverhoudingen beïnvloedden. Een antwoord hierop ligt deels in de hierboven beschreven rol van financieel kapitaal, deels geïnstigeerd vanuit de staat en diens vraag naar oorlogsfinanciering. Het is dus niet ondenkbaar dat de oorlog een rol heeft gespeeld in binnenlandse ongelijkheidsdynamieken, maar de manier waarop die rol zich uitte heeft verschillende lagen en invalshoeken op basis van de vraag die we verkiezen te stellen. Zoals de acht hoofdstukken van *Oorlog en ongelijkheid* laten zien, zijn er genoeg samenhangende elementen in de Tachtigjarige Oorlog te verkennen die structurele effecten op economische ongelijkheid gehad kunnen hebben, via verschillende wegen met verschillende uitingen. Een volledig geïntegreerde theorie van agrarische

44 Pepijn Brandon, 'Marxism and the "Dutch Miracle". The Dutch Republic and the transition debate', *Historical Materialism* 19:3 (2011) 106-146.

45 't Hart, *Oorlog en ongelijkheid*, 61-62, 84-85.

46 't Hart noemt ook dat de economische voorspoed niet contingent was op de oorlog, maar er door verschillende samenhangende factoren aan verbonden was: *Ibid.*, 190, 193.

productieverhoudingen, uitbreiding van internationale en koloniale handel, pre-industriële economische groei en binnenlandse inkomens- en vermogensdistributie blijft vooralsnog uit, maar uit bovenstaande bijdragen kan wel een preliminair raamwerk gevormd worden.

Samenvattend kan gesteld worden dat *Oorlog en ongelijkheid* een set structuren, gebeurtenissen en instituties sommeert die disbalansen in het economisch leven tijdens de Tachtigjarige Oorlog tentoonstellen, maar niet als zodanig kwantificeert. Verschillen staan niet zozeer in directe zin centraal in het boek, als wel een breed scala aan verschillende zaken die voor- dan wel nadelig waren voor specifieke groepen, van overheidsinstanties tot keuterboeren.⁴⁷ Daartegenover staan de economisch historici die inkomens- en vermogensverschillen wel systematisch gekwantificeerd hebben, maar zich niet hebben bekommerd om de meer alledaagse oneffenheden in het economisch leven van vroegmoderne Europeanen. Impliciet toetst *Oorlog en ongelijkheid* onze ideeën over wat ongelijkheid voor ons inhoudt en hoe we de stand van zaken in ongelijkheidsonderzoek inzichtelijker en scherper kunnen maken. Nu is het aan historici van ongelijkheid om deze inzichten aan te grijpen.

Over de auteur

Bram Hilkens is promovendus aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en docent aan de Universiteit Utrecht. Hij is gespecialiseerd in de geschiedenis van economische ongelijkheid, specifiek in pre-industrieel Europa. Momenteel werkt hij aan een proefschrift over de ontwikkeling van verschillen in grondbezit in vroegmodern Holland. E-mail: 72248bhi@eur.nl

⁴⁷ Zie bijvoorbeeld de tabel in *Ibid.*, 189-190.

